

PER KNYGĄ APIE PINIGUS Į LIETUVOS ISTORIJĄ

Vilma Zarankaitė | Vilniaus universiteto Knygotyros
ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: vilma.zarankaite@kf.stud.vu.lt

GRIMALAUSKAITĖ, DALIA; REMECAS, EDUARDAS. *PINIGAI LIETUVOJE*.
VILNIUS: LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS, 2016. 587 P.: ILIISTR.
ISBN 978-609-8039-77-1.

Skirtingais laikotarpiais funkcionavusios valiutos atskleidžia ir išryškina įvairias istorijos detales: naujų pinigų atsiradimas dažniausiai žymi valstybėms svarbius įvykius. Savo egzistavimo laiku kiekviena valiuta turi jai būdingą specifiką bei vertę, kuri gerai atskleista Lietuvos nacionalinio muziejaus numizmatikos skyriaus tyrėjų Dalios Grimalauskaitės ir Eduardo Remeco knygoje „Pinigai Lietuvoje“. Šios knygos atsiradimas džiugina, nes pinigai yra Lietuvos kultūrinio palikimo dalis bei valstybinio tapatumo atspindys.

Pinigų cirkuliacija Lietuvoje visuomet buvo ypatinga. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos laikais egzistavo vietinių ir tarptautinių pinigų įvairovė (apyvartoje funkcionavo lietuviški ilgieji, denarai, Prachos grašiai, šilingai ir kt.). Rusijos okupacijos laikotarpiu XIX a. Lietuvoje pinigų apyvarta buvo grįsta daugiau nei keturių dešimčių pavadinimų monetomis (p. 281). Pirmojo pasaulinio karo metais atsirado Vokietijos imperijos markės, vėliau, jau pirmosios Nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpiu, jas pakeitė litai, litus keitė rubliai, pastaruosius – vėl markės, o šias neilgai trukus – vėl rubliai. Po ilgos sovietinės okupacijos ir 40 metų trukusios rublių „viespatijos“, antrosios Nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpiu per 25 metus radosi talonai, talonus keitė litai ir galiausiai litus – eurai. Tokia pinigų (ir kartu Lietuvos) istorijos „nuo – iki“ dinamika knygoje atskleista keturiuose skyriuose 587 puslapiuose.

Veikalas „Pinigai Lietuvoje“ reikšmingas visų iki šiol vykusių ir vis dar tebevykstančių numizmatikos ir bonistikos tyrinėjimų kontekste. Nors pinigų tyrimų tradicija egzistuoja nuo XIX amžiaus (Teodoro Narbuto, Teodoro Czackio, Eustachijaus Tiškevičiaus ir kitų darbai), iki šiol nebuvo parengtas visa

apimantis ir apibendrintas veikalas, susintetinantis tai, kas buvo nuveikta šioje tyrimų srityje, bet kartu jame būtų gilinamasi ir į naujus iškylančius klausimus. Ankstesnės publikacijos buvo skirtos arba vien Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, arba jau Lietuvos Respublikos numizmatikai. Nuo 2000 m. ėjo tęstinis numizmatikos metraštis¹, pasirodė nemažai katalogų, 2001 m. E. Remecas sudarė Lietuvos numizmatikos bibliografiją². Galime manyti, kad knygos „Pinigai Lietuvoje“ autorių tikslas buvo iširti naujausius gautus duomenis bei pristatyti numizmatikos atradimus ir taip atskleisti pinigų istoriją nuo pirmųjų Lietuvos teritorijoje aptinkamų pinigų (antikinių monetų) iki euro įvedimo. Veikalas papildė istoriografiją naujais tyrinėjimais ir šaltiniais, todėl neabejotina šio veikalų mokslinė vertė. Tokio tipo duomenų susistemėjimas ir papildymas – ne vienerių metų mokslinio darbo rezultatas.

Per knygos sutiktuves 2016 m. lapkričio 16 d. Lietuvos nacionalinio muziejaus senajame arsenale buvo pažymėta, kad ši publikacija, skirta pinigų istorijai Lietuvoje, pradėta rengti dar 2008 m., todėl per tokį ilgą laiko tarpą (bene 10 metų) Lietuvos nacionalinio muziejaus fonduose buvo sukaupta daug vertingų eksponatų. Pastarųjų fotografijos, esančios veikale, yra kaip tam tikri konkretaus istorinio laikotarpio atspindžiai. Knygoje iš viso pateikiama apie 1 200 eksponatų fotografijų, todėl galime sakyti, kad pinigų istorija atskleista per objektus, pavyzdžiui, iliustracijoms parinkti pinigų lobiai, nurodant jų radimo vietą, įvairių popierinių pinigų pavyzdžiai. Nuotraukų ir objektų vaizdai dažniausiai pateikti santykiu 1:1. Autoriai tokį sprendimą grindžia tuo, kad dar ne taip seniai monetos buvo naudotos pagal dydžius – monetos vertė priklausė nuo jos dydžio ir svorio, o daliai žmonių esant neraštingiems įrašų monetose niekas neskaitė ir pasikliaudavo fiziniu jų pavidalu.

Vis dėlto ši knyga nėra katalogas ar albumas, jos tekstas yra mokslinis: dominuoja datos, pavardės, faktai ir kt. Galime daryti prielaidą, kad būtent ši priežastis nulems pagrindinį knygos skaitytojo tipą (mokslininko profesionalo). Veikiausiai didžioji knygos skaitytojų dalis nebus plačioji visuomenė, o pats veikalas nėra skirtas mokslo populiarinimui. Tai specialistų ir įvairių muziejų parankinė knyga. Pastarieji aptariamajame veikale galėtų rasti reikiamos medžiagos edukacinėms programoms ir informacijos savo kolekcijų papildymui bei tyrimui.

Knygą recenzavo keturi recenzentai: dr. Linas Kvizikevičius, dr. Ivaras Leimusas, prof. dr. Rimvydas Petrauskas, doc. dr. Gintautas Zabiela. Veikiausiai dėl plačios veikalų apimties norėta užkirsti kelią galimoms klaidoms, todėl skirtingų istorinių laikotarpių bei mokslo sričių specialistai turėjo padėti šių klaidų išvengti. Kitais metais aptariamą knygą numatoma išleisti anglų kalba – tai dar vienas iššūkis knygos rengėjams.

Leidinio struktūra nuosekli ir vienalytė. Ją sudarantys keturi skyriai savo apimtimi gana proporcingi (antra ir ketvirta dalys yra plačiausios, pirmą ir trečią siauresnės), o pagal temą šiuos skyrius galima dalyti į dvi dalis, t. y. viena dalis skirta kolekcionavimo istorijai (pirmasis skyrius), kita dalis – pinigų istorijai (antrasis, trečiasis ir ketvirtasis skyriai). Nuosekliai apibūdinti visą šio leidinio turinį vargu ar verta – kiekvienas, paėmęs į rankas šį veikalą, atkreips dėmesį į tai, kas jam aktualu ir dar nežinoma. Vis dėlto trumpą knygą nagrinėjamų klausimų vaizdą pateiksime.

Pirmame skyriuje „Numizmatika Lietuvoje: rinkiniai ir tyrinėjimai“ tiriama kolekcionavimo ir numizmatikos kaip mokslo raidos Lietuvoje istorija. Skyrius chronologiškai dalijamas į šešis poskyrius, kurių kiekvienas išsamiai pristatomas autorės D. Grimalauskaitės. Skyriaus pradžioje nurodoma, kad dar XV a. antroje pusėje Lietuvai artimuose kraštuose imti kolekcionuoti medaliai, jie kaldinti įvairiomis progomis. Štai, pavyzdžiui, Krokuvos akademijos rektorius Motiejus Mechovietis kolekcionavęs antikines ir lenkiškas monetas (p. 13), o Žygimantas Senasis turėjęs medalių, kurių dalį atsivežusi Bona Sforca, kabinetą jau 1518 m. (p. 16). Kolekcijų kaupimas tapo sektinu pavyzdžiu ne tik valdovų, didikų dvaruose, bet XVIII a. antroje pusėje paplito ir tarp smulkesniųjų bajorų (dvarininkų), miestiečių ir kitų sluoksnių. Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų kolekcionavimo aplinka smarkiai nepasikeitė, o kolekcionavimas buvo laikomas prestižo reikalu (p. 16). Vilniaus universiteto numizmatikos rinkinio ištakos siekia jėzuitų laikus, kai XVIII a. Tomas Žebrauskas ėmė kaupti numizmatikos pavyzdžius (p. 17). Pabrėžiama, kad XIX a. labiau susidomėta prarastos valstybės reliktais, todėl monetos ir medaliai tapo ypatingu domėjimosi objektu, pavyzdžiui, gana plačiai pristatoma Senienų muziejuje sukaupta pinigų kolekcija. Pirmame skyriuje taip pat analizuojami įvairių draugijų rinkiniai, kadangi XX a. pradžioje, Rusijos imperijos kultūrinei politikai tapus liberalesnei, buvo leista vėl jas steigti. Pavyzdžiui, Lietuvių mokslo draugijos numizmatikos rinkinys 1909 m. turėjo net 3 900 monetų rinkinį (p. 32–33).

Aptariant tarpukario Lietuvos dešimtmečius nagrinėjama Pauliaus Galauinės, Eduardo Volterio ir kitų inteligentų veikla, analizuojamos pinigų kolekcionavimui skirtos publikacijos, aprašomi tarpukario Vilniaus kolekcininkai. Iš visos poskyryje pateiktos medžiagos apie tarpukario Lietuvą matome, kad tuo laikotarpiu numizmatika ir bonistika Lietuvoje klestėjo.

1 *Numizmatika*: metraštis. Sud. V. Aleksiejūnas, D. Grimalauskaitė, M. Michelbertas. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2000.

2 Remecas, E. *Lietuvos numizmatikos bibliografija, 1815–1999*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2001. 359 p.

Sovietų okupuotoje Lietuvoje kolekcionavimas pagyvėjo tik nuo 1965 m., kai buvo imtos leisti proginės SSRS monetos. Tuo metu buvo galima kaupti tik įstatyme įvardytus objektus, priešingu atveju grėse LSSR baudžiamojo kodekso 87 straipsnis „Dėl valiutų operacijų pažeidimo“. Jame nurodoma, kad, pavyzdžiui, kaupti, pirkti ir parduoti tauriųjų metalų monetas ir medalius buvo draudžiama (p. 63). Šiame skyriuje taip pat gana plačiai pristatomos XX a. antroje pusėje pasirodžiusios numizmatikai skirtos publikacijos.

Antrame, trečiame bei ketvirtame knygos skyriuose chronologiškai išdėstoma kiekvieno Lietuvos valstybės istorijos tarpsnio pinigų istorija. E. Remecas knygos sutiktuose teigė, kad visa istoriografija, kuri buvo rašyta prieš 50 ir daugiau metų, nebeatitiko šių laikų mokslo keliamų reikalavimų, todėl reikėjo naujo kritiško žvilgsnio į visa, kas jau buvo nuveikta. E. Remecas nurodė, kad siekiant knygos vientisumo visas jos dalis teko išlaikyti panašios apimties ir tokio paties analizės gylio, o tai nulėmė knygos dydį.

Antrame skyriuje „Lietuva nuo seniausių laikų iki XVIII a. pabaigos“ pinigų istorijos klasifikacijos rodikliu autoriai pasirinko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei Abiejų Tautų Respublikos valdovų valdymo metus. Pavyzdžiui, poskyryje apie Jono Kazimiero valdymo metus atskleistos įvairios potėmės: aptartos kalyklos (jų veikla, veiklos sustabdymas ir atnaujinimas), pinigų vertė, svetimų kraštų monetų cirkuliacija Lietuvoje, pinigų emisija, klastojimas, monetų nominalai, monetų apyvarta. Įdomu, kad monetų klastojimo mastai Jono Kazimiero valdymo laikais buvo patys didžiausi visu Abiejų Tautų Respublikos egzistavimo laikotarpiu, nes atsirado variniai pinigai – pigesnė žaliava, kritusi pinigų vertė, todėl esant dideliame monetų skaičiui jos buvo ne skaičiuojamos, o sveriamos (p. 231). O štai Stanislovo Augusto valdymo metais (1764–1795) radosi ir pirmieji popieriniai pinigai. Ne visuose poskyriuose aptariamų klausimų skaičius vienodas – jis įvairuoja nuo dviejų iki devynių.

Trečiame skyriuje „Pinigai Lietuvoje nuo XVIII a. pabaigos iki XX a. pradžios“ nagrinėjama pinigų istorija Lietuvai patekus į Rusijos imperijos sudėtį (1795–1914). Jame pažymima, kad istorinės Lietuvos gyventojams rusiški pinigai buvo žinomi dar iki Abiejų Tautų Respublikos inkorporavimo į Rusijos imperijos sudėtį. Imperatorės Jekaterinos II laikais apyvartai buvo kaldinamos varinės poluškos, dengos, kapeikos, sidabriniai grivenikai, polupoltinikai, poltinos, rubliai, penkių ir dešimties rublių auksinės monetos, červoncai. Jai valdant buvo išleista pirmoji popierinių pinigų asignacijų laida (p. 282). Šiame knygos skyriuje taip pat aptarti 1830–1831 metų sukilimo pinigai. Nurodoma, kad Varšuvos monetų kalykloje 1831 m. pradžioje imtos kaldinti monetos su karūnuotu dviejų dalių skydu, kurio vienoje dalyje buvo vaizduojamas Lenki-

jos erelis, o kitoje – Lietuvos raitelis. O tų pačių metų vasarą, stingant sidabro, buvo išspausdintas vieno zloto banknoto 735 000 vnt. tiražas (p. 292–293). Trečiame skyriuje taip pat analizuojami Prūsijos karalystės pinigai, pirmųjų kredito įstaigų ir akcinių bendrovių įkūrimas. Nurodoma, kad pirmoji žinoma akcinė bendrovė Lietuvos teritorijoje buvo įkurta 1818 m. (Vilniaus spaustuvių draugija), paskolas teikė ir indėlius priėmė gubernijų kredito centrais tapę 1808 m. įsteigtas Vilniaus ir 1854 m. Kauno viešosios globos prikazai, o didesnių paskolų Lietuvos dvarininkai vykdavo į Sankt Peterburgą ar Maskvą, į 1786 m. įsteigtą Valstybinį paskolų banką (p. 305).

Ketvirtas, paskutinis, knygos skyrius „Pinigai Lietuvos Respublikoje“ (1918–2015) padalytas į tris poskyrius, liudijančius reikšmingus valstybės istorijos lūžius. Pirmasis laikotarpis apima Lietuvos Respublikos egzistavimo metus nuo 1918 iki 1940 m. Pirmiausia knygos skaitytojai supažindinami su situacija iki 1922 metų reformos ir lito įvedimo. Pažymima, kad 1918 m. buvo išleista ostmarkių laida, kuri atitiko vieną vokiškąją markę, o dvi ostmarkės atitiko ostrublį. Ostrubliai liko apyvartoje iki Oberosto pinigų galiojimo pabaigos 1922 metais (p. 350). Lietuvos Steigiamasis Seimas 1922 m. rugpjūčio 9 d. priėmė Piniginio vieneto įstatymą, rugsėjį Ministrų kabinetas patvirtino Lietuvos banko statusą, pagal kurį banko organizacinė forma – akcinė bendrovė su 12 mln. kapitalu (p. 368).

Ketvirto skyriaus antrame poskyryje detalizuota pinigų cirkuliacija įvairių Lietuvos Respublikos okupacijų (1940–1990) laikotarpiais: 1940–1941 m. Sovietų, 1941–1943 m. Vokietijos ir galiausiai 1944–1961 m. bei 1961–1990 m. Sovietų okupacijos, kai į apyvartą buvo grąžinti iki karo vartoti SSRS piniginiai ženklai. 1961 metų riba sietina su pinigų reforma (p. 428). Šio skyriaus poskyriuose nagrinėjama pinigų perkamoji galia, rublio ir dolerio santykis, o gausioje ikonografinėje medžiagoje pateikiami funkcionavusių pinigų vaizduliai. Taip pat analizuojama nauja pinigų rūšis – suvenyriniai pinigai, pasirodę Lietuvoje 1980 m. Šiauliuose (p. 437), ar 1989 m. išleisti Žemaičių pinigai (p. 439).

Lito, t. y. nacionalinių pinigų atkūrimo laikotarpio (1990–1993), aptarimas pradedamas naujo tipo rublių (apyvartoje buvusių 20 mėnesių) ir talonų įvedimo 1991 m. analize. Pateikiama gausi ikonografinė medžiaga: ne tik oficialiai funkcionavę pinigai, bet ir, pavyzdžiui, talonų vaizdulių eskizai. Dėl talonuose vaizduojamos Lietuvos floros ir faunos žmonės naujuosius pinigus vadino „žvėreliais“. Lito įvedimas 1993 m. ir euro – 2015 m. plačiau nenagrinėjamas, tačiau aptarimos su pinigų funkcionavimu visuomenėje (pavyzdžiui, elektroniniai pinigai, mokėjimo kortelės) susijusios temos.

Vis dėlto, nors knyga baigta ties riba, kai Lietuvoje pasirodė pirmieji eurai (jų analizė itin glausta – iš viso šešiuose puslapiuose), atrodytų, kad pagal temą ir ideologiškai knyga turėjo baigtis nacionalinės valiutos lito gyvavimo laikotarpiu. Tarptautinių pinigų funkcionavimas tarytum nubrėžia naują laikotarpį, kurio analizė – ateities istorikų tyrimų užduotis. Taip pat reikia pažymėti, kad nors knygos struktūra pagrįsta ir nuosekli, skyrių ir visos knygos pabaigoje išvados galėjo būti išsamesnės – jos skaitytojui būtų suteikusios labiau apibendrintą pinigų istorijos Lietuvoje vaizdinį.

Bene įdomiausios knygos vietos – poskyriai, detalizuojantys įvairiais laikotarpiais egzistavusių pinigų vertę. Pavyzdžiui, aptariant pinigų vertę XIX a. pradžioje, remiamasi Kelmės dvaro 1806–1808 m. sąskaitų knyga, kurioje nurodomos dvaro prekės ir pirkiniai (duomenys pateikti lentelėse). Štai už parduotą paską (t. y. talpos vienetas apie 15 l) sviesto buvo galima gauti penkis arba šešis talerius arba du dukatus. Kituose dokumentuose minimas tris dukatus kainavęs rūšio iškasimas, penkis dukatus kainavęs ofcinos salės išstinkavimas, o kelionė iš Kelmės į Rygą 1802 m. spalio mėnesį kainavo vieną dukatą. Matant viena laikų prekių ir užmokesčio santykį nesunku suvokti pinigų vertę kiekvienu konkrečiu atveju. Knygoje pateikti ir labai vertingi kainų palyginimai. Pavyzdžiui, nurodoma, kad 1806–1812 m. Varšuvos kunigaikštystės miesto raštinninkas gaudavo 60 rublių (arba 400 zlotų) algą, o už svarą duonos jam reikėjo mokėti apie tris su puse kapeikos (t. y. apie septynis grašius) (p. 308).

Knyga „Pinigai Lietuvoje“ yra gražus ir vertingas ilgų metų darbo vaisius. Veikalo vertę liudija ir puikus šios knygos dizainas (knygos dailininkė Vida Kuraitė) bei poligrafija. Knygoje pateiktas išsamus naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas besidominčius pinigų istorija nukreipia tinkama linkme į gylį, o asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės palengvina orientaciją pačioje knygoje. Pinigai yra unikalus Lietuvos istorijos dokumentas, leidžiantis suvokti praeities visuomenės sanklodą, ekonomikos ir socialinio gyvenimo ypatumus. Atskleistas pinigų paveldas (vertingų artefaktų tyrimas) tarnaus dabarties ir ateinančių kartų mokslininkams bei platesnei visuomenei, Lietuvos istoriją pristatys pasauliui.